

МОНЕТАРНИ И НЕМОНЕТАРНИ АСПЕКТИ НА БЕДНОСТТА В СЕЛАТА

Камелия Петкова

Институт за изследване на обществата и знанието, БАН

1000, София, България

[*kamelia.petkova@gmail.com*](mailto:kamelia.petkova@gmail.com)

MONETARY AND NON-MONETARY ASPECTS OF POVERTY IN THE VILLAGES

Kamelia Petkova

Institute for the Study of Societies and Knowledge, Bulgarian Academy of Sciences

1000, Sofia, Bulgaria

[*kamelia.petkova@gmail.com*](mailto:kamelia.petkova@gmail.com)

Abstract

In recent years, poverty in villages has become an acute socio-economic phenomenon due to accelerated negative demographic trends, slowed economic development, deterioration in human capital and living conditions. The report presents the current state of affairs and some important monetary aspects of poverty in Bulgarian villages, based on a secondary analysis of data from Eurostat's Panel on Income and Living Conditions (EU-SILC). Based on in-depth interviews among poor rural households, some non-monetary aspects of poverty will be outlined, such as access to educational and health services, subjective estimates of poverty, etc.

Key words: Poverty, poverty in villages, poor households

Бедността в селата в България не е нов проблем за държавата и обществото. За това говорят поредицата от международни и национални проучвания, проведени от Световна банка и Евростат, в които особен акцент се поставя върху териториалните измерения на обедняването (Bulgaria: Estimation of Poverty 2001:45). Като многомерно явление, по своята същност бедността я свързваме, както с липсата на ресурси за задоволяване на основни човешки потребности, така и с ограничен достъп до социални услуги като образование, здравеопазване, социална защита, свободно участие в гражданското общество, нарушени или нереализирани права. (България: Предизвикателствата на бедността 2003: 11) Възприемането на такава концепция налага две основни направления в анализа, а именно:

- *Оценка на обедняването чрез количествени показатели на дефицита на доходи и респективно – дефицита на ресурси за важни за живота на селските домакинства материални блага и ресурси (монетарни аспекти на бедността в селата);*
- *Оценка на немонетарни аспекти на бедността в селата. Под последните имаме предвид онези форми на нейното проявление, които не могат да бъдат измерени със стойностни показатели, като например достъп до качествени образователни, здравни, транспортни, жилищни и други услуги.*

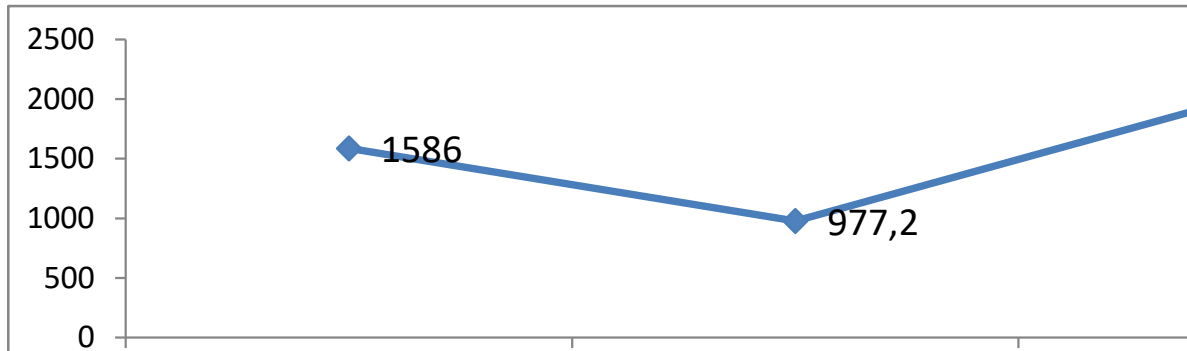
Резултатите от проведените през 2018 г. 30 броя дълбочинни интервюта с бедни домакинства, живеещи в селата осветляват част от посочените немонетарни аспекти на бедността. Веднага следва да направим уточнението, че под „бедни“ селски домакинства се имат предвид такива домакинства, които имат месечен еквивалентен доход на член от домакинството в размер на 321 лв¹.

Направеният вторичен анализ на резултати от националната статистика и по-конкретно от панелното изследване „Статистика на доходите и условията на живот“ (EU-SILC) на Евростат дава възможност да представим накратко какви са монетарните аспекти на селската бедност в България. (Operation Statistics on Income and Living Conditions, Bulgaria

¹ 321 лв. е официално определената от Правителството линия на бедност в България за 2018 г.

2015.) По данни на националната статистика, равнището на бедност в селата е в пъти по-високо, в сравнение с градовете, причина за което е ограничения достъп на селското население до заетост, липсата на възможности за професионална реализация и израстване. През 2015 г. малко над 50% (или 977, 2 хил.) от селското население живее в бедност, имайки предвид, че то представлява 27% от населението на страната. (www.nsi.bg)

Фигура 1. Лица в риск от бедност или социално изключване през 2015 г. – в хиляди

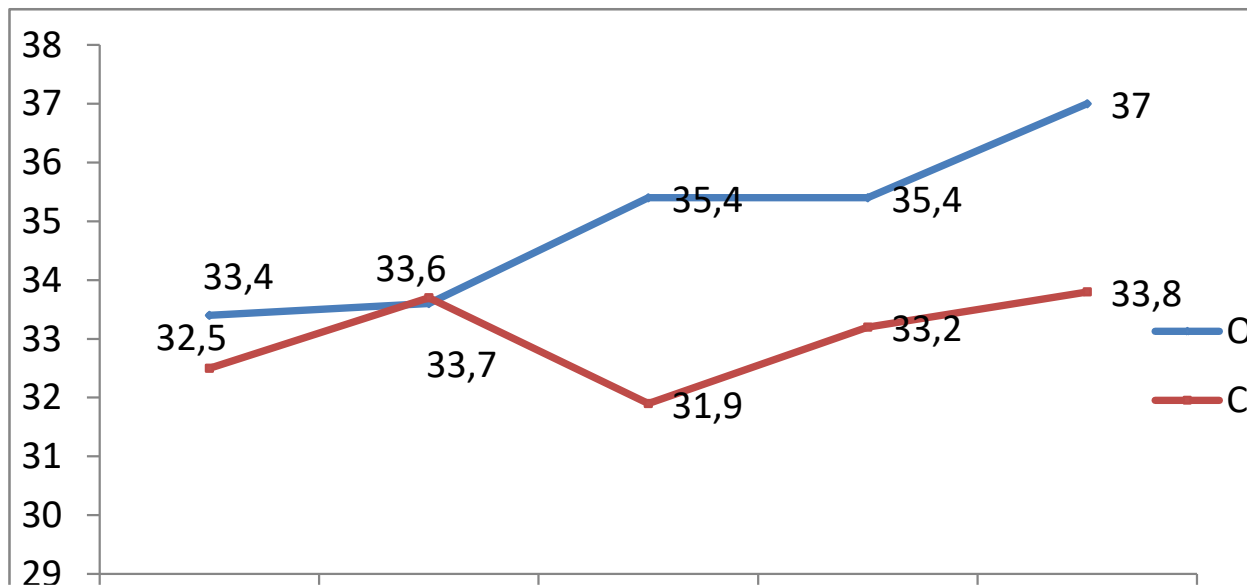

Източник: Operation Statistics on Income and Living Conditions, Bulgaria 2015.

Посоченият дял на бедните тук е изведен чрез индикатора „линия на бедност“ - един от основните измерители на бедността в ЕС, който диференцира населението на дадена страна на бедни и небедни чрез т.н. „медианен“ еквивалентен доход (Living Conditions in Europe 2014).

Важен показател за бедността, който представлява изследователски интерес е подходното неравенство, което се измерва чрез Коефициента на Джини. (<https://www.worldbank.org>.) По данни на Евростат, България е една от страните, с най-висок коефициент на Джини за цяла Европа. През 2012 г. неговата стойност за страните EU-28 възлиза на 30.6. Страни, в които е отчетено най-голямо подходно неравенство са България (35,4), Латвия, Испания, Португалия и Гърция (33.6 или повече) (Living Conditions in Europe, 2014). На национално ниво данните от СИЛК България сочат задълбочаване на подходното неравенство в селата. От 2012 г. насам се наблюдава тенденция на постепенно нарастване на неравенството в доходите на селските домакинствата. Коефициентът на Джини в селата нараства с 1,9 процентни пункта за този период (Living Conditions in Europe, 2014).

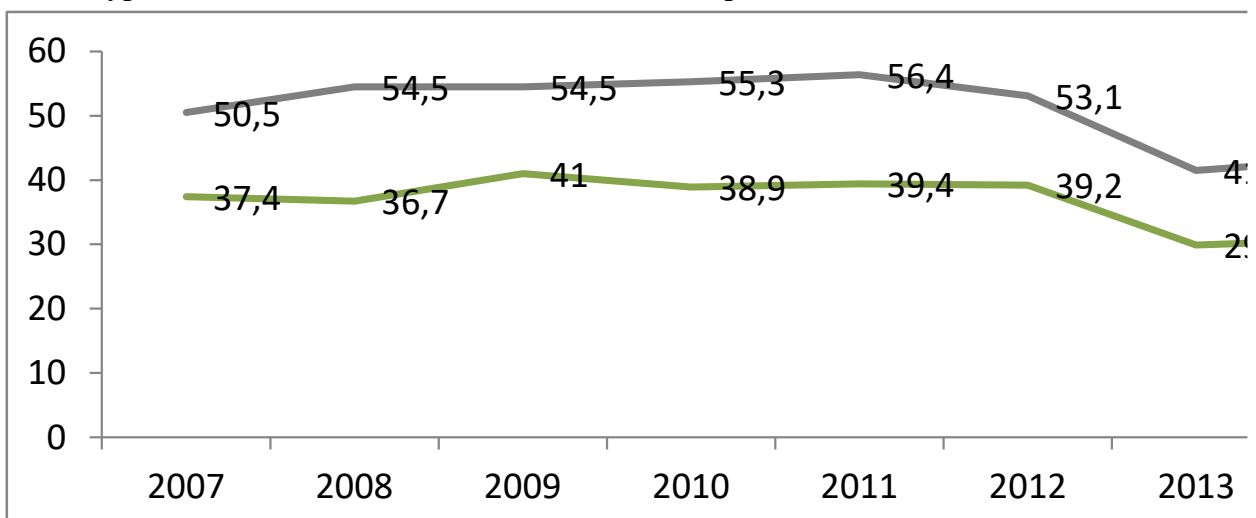
Фигура 2. Коефициент на Джини в селата

Източник: Operation “Statistics on Income and Living Conditions”, Bulgaria 2015

Данните от SILC България показват, че бедността в селата е в пряка зависимост от степента, в която бедните домакинства изпитват материални лишения (разходи за храна, за поддържане на жилището, здравеопазване, образование, транспорт и почивка), поради недостиг на финансови ресурси. Посоченото по-горе изследване включва информация, която разкрива значими различия в степента на доходно неравенство на домакинствата, в зависимост от признака местоживеене. За първите 6 години на изследвания период (2007-2012), данните сочат, че между 50-56% от селските домакинства изпитват много повече материални лишения, в сравнение с градските. Едва за последните две години, в селата се наблюдава известно подобрение, като делът на лицата, живеещи в лишения намалява с около 10 пункта, но независимо от това жизненият стандарт в селските райони остава значително по-нисък от този в градовете (Operation “Statistics on Income and Living Conditions”, Bulgaria 2015)

Фигура 3. Дял от населението, живеещо с материални лишения по местоживеене

Източник: Operation “Statistics on Income and Living Conditions”, Bulgaria 2015

В подкрепа на казаното по-горе са и мненията на бедните селски домакинства, с които разговаряхме:

- „Едвам преживяваме с детските, които получавам. Нямаме пари за нищо. А за почивка не съм си и помисляла. Никога не съм ходила и не виждам как мога да ходя”;
- „Парите ми отиват за храна и плащане на сметки-ток, вода. Нямам пари за дрехи на децата. Каквото ми дадат от църквата като помощи това е.”

На въпроса: Имало ли е случаи, в които Вашето дете/деца са си лягали гладни? и Колко често се случва?, болшинството интервюирани дават положителен отговор:

- „Случва се често, поне два или три пъти в месеца. Няма какво да се яде, не мога да купя и хляб.”
- „Да, макар и рядко имало е дни, в които сме си лягали гладни, след като похарча парите за лекарства.”

Субективната оценка на нивото на бедност на селските домакинства може да бъде определена преди всичко по тяхната оценка за това как живеят- Таблица 1.

Таблица 1. Как оценявате финансовото положение на домакинството си?

Отговори	Брой отговорили
Имаме пари за всичко, което искаме	-
Успяваме да спестим за закупуване на по-скъпи стоки	-

Имаме само за основни неща	20
Едва успяваме да преживяваме	10
Общо	30

Разпределението на отговорите красноречиво показва, че има съвпадение между обективните и субективни оценки на равнището на бедност (с уговорката, че те се основават на отговорите на интервюираните лица). Болшинството от тях споделят, че имат средства само за основни неща. Доходите, които получават предимно са от бране на билки, гъби, от помощи за гледане на дете до 1 г. или от упражняване на труд по социални програми за безработни лица. Интересни са и данните за техните очаквания.

Таблица 2. Разпределение на отговорите на въпроса: Какви са очакванията Ви за финансовото положение на Вашето домакинство през следващите 12 месеца?

Отговори	Брой
Ще се подобри чувствително	-
Ще остане същото	10
Ще се влоши	20
Общо	30

Основният извод, който се налага от разпределението на отговорите е за преобладаващ песимизъм. Повечето от тях смятат, че няма да успеят да си намерят работа и да повишат своите доходи през следващите месеци. Липсата на регулярен транспорт от тяхното населено място до най-близкия град е споменат като основна причина за невъзможността да си намерят постоянна работа, макар и ниско квалифицирана:

- „В селото градски транспорт няма. Има един автобус в 7,30 ч., а другия е чак вечерта. Имах възможност да започна работа в Самоков, но не мога да отида за първа смяна, а после трябва да чакам 5 часа, за да се върна, защото автобуса е чак в 19,30 часа.”

Интерес представляват и отговорите на интервюираните за това, кои разходи на домакинството ги затрудняват:

- Закупуване на учебници и пособия – 25 броя селски домакинства от общо 30 интервюирани;
- Транспорт на децата до училище-5 броя селски домакинства от общо 30 интервюирани;
- Храна и джобни пари за децата – 28 броя селски домакинства от общо 30 интервюирани;
- Регламентирани такси за детска градина- 20 броя селски домакинства от общо 30 интервюирани;
- Нерегламентирани плащания за образование-28 броя селски домакинства от общо 30 интервюирани;
- Регламентирани плащания за личен лекар-28 броя селски домакинства от общо 30 интервюирани;
- Регламентирани плащания за преглед при специалист- 30 броя селски домакинства от общо 30 интервюирани;
- За болнично лечение-20 броя селски домакинства от общо 30 интервюирани;
- Разходи за лекарства-28 броя селски домакинства от общо 30 интервюирани;
- Разходи за преглед и лечение със заплащане-30 броя селски домакинства от общо 30 интервюирани;

- Транспортни разходи за лечение- 30 броя селски домакинства от общо 30 интервюирани;
- Допълнителни плащания при зъболекар- 30 броя селски домакинства от общо 30 интервюирани.

Изброените по-горе отговори могат да бъдат интерпретирани по различен начин и от различни гледни точки, но основният извод от направения анализ е, че обективно установената бедност и депривация съответства на субективните виждания на интервюираните лица.

Дискусиите за стратификацията на обществото на бедни и не-бедни в повечето случаи остават концентрирани върху паричните аспекти на бедността. По-малко внимание се обръща на неравенството на хората по отношение на достъпа до жизнено необходими услуги като образование и здравеопазване. В тази връзка ще се спрем по-подробно на някои така наречени немонетарни аспекти на бедността, които имат изключително важно значение за повишаването на жизнения стандарт в селата. Данните от проведените дълбочинни интервюта с бедни селски домакинства през 2018 г. показват, че важен аспект от който можем да добием представа за немонетарните измерения на бедността в селата е участието на децата в семейството в образователния процес. В повечето случаи, членовете на бедните домакинства в много по-висока степен от тези на небедните имат проблеми с достъпа до безплатно образование. Децата на бедните много по-често отпадат от училище поради ред причини като липса на средства за облекло, обувки, учебни пособия и др. Ефектът от ограничения достъп до образование на бедните е високата неграмотност сред тях и в последствие бедност и живот в нищета. В специализираната литература са налице множество емпирични доказателства за връзката между образование и бедност. (Многоцелево наблюдение на домакинствата 2003:84) Бедността предполага по-ниско образование, което от своя страна води до по-ниски доходи от труд. Бедните селски домакинства по-трудно могат да дадат добро образование на своите деца, още повече, че в редица отдалечени села поради малкия брой деца, селските училища биват закривани и децата се извозват до близките околни населени места. В повечето случаи закриването на местното училище се явява пречка за нормалното протичане на учебния процес. Много от бедните селски домакинства (особено от ромската общност) са против да пращат своите деца да учат в съседни селски училища. Изборът на учебно заведение, в което учи детето/децата при бедните селски домакинства по разбираеми причини са прави на база близост, а не на съзнателен подбор. Освен икономическите предпоставки, които обуславят в повечето случаи ниското образователно равнище на бедните деца, живеещи в селски домакинства има и чисто индивидуални причини, свързани с разбирането и значението на образованието за по-добрата реализация в живота. Данните от интервютата констатира, че огромна част от бедните селски домакинства считат образованието като определящо за успеха на техните деца. Едва 5 от 20 интервюирани селски домакинства не отдават никакво значение на нуждата от образование. Съществува значително разминаване между мненията на отделните етнически общности. Така например, образованието се приема като „не толкова важно” в най-голяма степен при бедните ромски селски домакинства, за разлика от българските домакинства в селата. Част от интервюираните ромски домакинства с деца споделят, че те не посещават училище, тъй като нямат средства които да им дават под формата на джобни пари:

- *„Да, моето дете не ходи на училище, тъй като не мога да му дам джобни пари. Тук в селото няма училище, а в другото където учи не може да стои цял ден гладно. Автобуса го прибира чак следобед”.*
- *„Няма пари за училище. Не мога да му давам, няма пари и за дрехи и обувки”.*

В контраст с казаното по-горе е и мнението на една майка с две деца до 18 г., от българския етнос:

- *„И двамата ми сина посещават спортно училище, тук в съседния град. Там са на пансион. Нямам пари за нови дрехи, обувки, но това не им пречи да ходят, въпреки, че се е случвало да ми споделят, че ги е срам да ходят с едни и същи дрехи. Образованието е важно, за това ще направя всичко, само и само да имат поне средно.“*

Друг важен показател, от който можем да добием представа за немонетарните измерения на бедността в селата е достъпа до здравни услуги. Всеизвестен факт е, че здравословното състояние се явява важен елемент от благосъстоянието на семейството. Като цяло данните сочат, че всички бедни домакинства, с които разговаряхме имат личен лекар, макар и голяма част от тях да са здравно-неосигурени, поради това, че от дълъг период от време са без работа. Повечето от тях споделят, че личните лекари не отказват преглед, дори когато лицата нямат здравна осигуровка. В повечето случаи те правят компромиси, като разсрочват плащането на здравната такса, и лицата я плащат когато получат пари от социални помощи. Друг практикуван метод е натуралното заплащане на услугата под формата на даване на мляко, яйца, домашно сирене и месо:

- *„Имам личен лекар, но нямам осигуровки и му давам пари, когато трябва да ме прегледа“.*
- *Нямам осигуровки, но когато трябва ходя на лекар пък му плащам когато дойдат детските“.*
- *Нямам пари за лекар, така че когато има нужда го моля да ме прегледа срещу домашни яйца и козе сирене, което сама си правя от двете козички“.*

Ограниченият достъп на бедните хора, живеещи в селата до здравни услуги е друг фактор, който затруднява тяхната трудова и социална интеграция. Резултатите от проведените дълбочинни интервюта показват, че бедните селски домакинства са в значителна степен лишени от достъп до здравни услуги и имат многократно повече здравни проблеми. В изследваните села в повечето случаи отсъстваше здравно заведение, а там където имаше, здравна помощ се оказваше от фелдшер, който посещаваше селото един път в седмицата. Всички лица, с които разговаряхме споделиха, че при нужда ползват медицинска помощ в съседното село или град.

Показател, по който бихме могли да съдим за степента на загриженост на родителите за здравословното състояние на техните деца е и периодичността, с която те водят своите деца на профилактични прегледи. Болшинството от тях споделят, че не са ги водили на прегледи, освен ако не се налага по спешност. Като основни причини, са посочени: отлично здраве на детето, липсата на навик за периодично посещаване на здравно заведение и липсата на средства. От голямо значение за поддържане в добро здравословно състояние на децата е също така и извършването на периодично ваксиниране за предпазване от различни болести. Резултатите показват, че всички бедни селски домакинства, с които разговаряхме са направили всички ваксини необходими на техните деца. Нисък е делът на тези, които са изказали противоположно мнение.

Обобщавайки изводите от анализа на данните от проведените дълбочинни интервюта със селски домакинства, живеещи в бедност могат да се посочат следните проблеми, които следва да бъдат взети под внимание при прилагането на политиките за анти бедност в селските райони. Първо, монетарните и немонетарни аспекти на бедността в селата са взаимосвързани. Една част от проблемите на немонетарната бедност изразени главно в ограничения достъп до образователни и здравни услуги произтичат от монетарните измерения на бедността. Ниските доходи на селските домакинства често пъти ги ограничават и правят невъзможно търсенето на здравни услуги и посещаване на училище в съседни села или градове. Второ, ограниченият достъп до образователни услуги най-силно засяга децата в бедните селски домакинства. Липсата на училище в селото е водеща причина, поради която голяма част от родителите не разрешават на децата си да посещават

училище. Данните от направения вторичен анализ на бедността в селата на базата на резултати от СИЛК България показва, че относителният брой на хората, живеещи в риск от бедност и социално изключване значително се различава по териториален признак. Икономическата криза и бюджетните съкращения оказват особено голямо влияние за задълбочаване на бедността в селата. С цел оптимизиране на системата за социална защита, през последните години правителствата предприемат мерки за закриване на болници, училища и центрове за социални услуги в малките населени места. (http://www.caritas.eu/sites/default/files/cs_bg.pdf). Данните от проведените дълбочинни интервюта показват, че транспортната система не отговаря на нуждите на хората, живеещи в селата (липса или недостатъчни автобусни или влакови линии - някои от тях затворени заради кризата). Като резултат, селското население не може да получава адекватни медицински, социални и образователни услуги. Налице е отчетлива тенденция на задълбочаване на бедността в селата, поради липса на възможности за упражняване на труд и реализация.

Идентифицираните проблеми, с които ежедневно се сблъскват бедните селски домакинства изискват необходимостта от предприемане на адекватни действия от страна на държавните институции, ангажирани с прилагането на политиките за ограничаване на бедността. Повече от нужно е прилагането на диференциран подход при разработването на конкретни мерки за повишаване на благосъстоянието в селата. Проблемите на голяма част от бедните са свързани със състоянието на пазара на труда в тези райони, с ниската заетост и високата безработица. В този смисъл осигуряването на поминък на населението в селата следва да се очертае като приоритетно направление на регионалните политики „анти бедност”. Основно място в тях трябва да заемат също така и програмите и мерките, целящи ограмотяване и придобиване на квалификация сред селското население, с оглед увеличаването на шансовете им за упражняване на труд и получаване на доходи от труд.

Литература

1. Многоцелево наблюдение на домакинствата, 2003. Изд. Национален статистически институт
2. Bulgaria: Estimation of Poverty 2001. World Bank Report N24516.
3. Living Conditions in Europe, 2014. Eurostat, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2014 European Union.
4. Operation “Statistics on Income and Living Conditions”, Bulgaria, 2015. National Statistical Institute, Sofia, 2016
5. Poverty and Inequality Analysis. <https://www.worldbank.org>.
6. Poverty in Bulgaria. Education and employment as factors for income and inequalities. 2016. *Ganev, P., Y. Aleksiev (eds.), Institute for Market Economics, Sofia.* [in Bulg.]
7. The Challenges of Poverty 2003. 2005. Analyses of the Multi-target Survey of the Households. National Statistical Institute, Sofia. [in Bulg.]
8. http://www.caritas.eu/sites/default/files/cs_bg.pdf, 25.05.2018
9. www.nsi.bg, 20.05.2018
10. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Equivalent_disposable_income, 01.04.2018